

Nove knjige

Gračanica – općina, grad, ljudi (fotomonografija), pripremili i uređili Atif i Željko Kujundžić, Omer Hamzić i Rusmir Djedović; izdavač Općina Gračanica, 2006. godine

Malo je, nažalost, većih gradova, a pogotovo opština u zemlji Bosni i Hercegovini, koje se, uz ostalo, mogu pohvaliti i ljudima, čija je izrazita vrlina svijest o tome da je i potrebno, ali i moguće na jednom mjestu skupiti sve ono što je biljeg jednog, ma koliko dugog vremena. Još manje je primjera, čija odlika je transparentno hrabar pokušaj sveobuhvatnog "slikanja" jedne sredine i ostavljanje trajnog biljega onoga (i o onome) što je ona od pamtivijeka. Konačno, na prste jedne šake se, u ratom prekopanoj i poraćem rastrzanoj zemlji u kojoj živimo, mogu nabrojati opštine koje su tu obavezu (dužnost) shvatile krajnje trezveno i ozbiljno, pa to – uspjele materijalizovati.

Na rečenoj jednoj šaci, nalazi se Gračanica.

Jedan od tih "prstiju" je Fotomonografija ovog grada.

Impresivan proizvod kolektivnog napora, koji je sofisticirano koordiniran od vještih i visprenih ljudi – s pogolemog spiska direktno ili posredno angažovanih – koji su odradili neobično dragocjen, važan i krupan posao. Na, ipak, relativno malenom prostoru ponuditi toliko obilje podataka, činjenica, imena, ličnosti, dokumenata – mogao je samo onaj ko se, *prvo*, razumije u posao ove vrste, zatim – *drugo* – neko ko tome pristupa temeljito i seriozno i, konačno – *treće* – onaj ko je u potpunosti svjestan trajnosti i vrijednosti posla koga se latio. Jasno je da su najveći teret rada – u golemom timu "krivaca" – ponijeli i da su za sve "najkrivlji" Atif Kujundžić, Omer Hamzić i Rusmir Djedović, te Željko Kujundžić, u svojstvu dizajnera i autora, bukadara, rijetko uspjelih i efektnih fotografija.

A kad se već, s recenzentskim naumom, krećemo vodama impresija impresioniranosti, nemoguće je (grešno bi bilo) ne uočiti da se, zapravo, kompletna *Fotomonografija* – svođi na efekat čitaočevog "ostajanje bez teksta". Uz dužnu napomenu: to se odnosi, podjednako, i na onog ko, recimo, relativno dobro po-

znaje Gračanicu i ima solidno (pred)znanje o njoj, kao i na onoga ko ovaj kraj površno poznaje, pa mu se sada pruža prilika da sazna mnogo, mnogo više od očekivanog.

Dva su osnovna utiska, vezana za prvi, ovlašni susret – prije temeljitog čitanja – *Fotomonografije*.

Prvi se svodi na to da se radi o projektu, za koji je, prije finalizacije, zacijelo moralo biti izvršeno dugovremeno, temeljito, "crnačko" pripremanje – prikupljanjem materijala, strpljivim kolekcioniranjem dokumenata, procuavanjem izvora, sistematizovanjem građe, itd.

Drugi utisak se svodi na to da je taj, prvi dio zadatka – koji je, očigledno, urodio očekivanim plodom – bilo potrebno finiširati delikatnim, možda čak i suptilno osjetljivim selektiranjem, nekom vrstom prosijavanja kroz "sito i rešeto", kako bi, u konačnoj verziji, u knjizi svjetlo dana ugledalo ono što zaista zavređuje da bude obnarodovano.

Ne zna se, bar bez dodatnog informisanja o tome, šta je bio teži, odgovorniji i složeniji dio posla. Ali, zna se, jer se bjelodano vidi, da su obje faze obavljene na najbolji način. Rezultat je lijepo ukoričen, sjajno dizajnerski "upakovan" i odštampan i, jednostavno, posve obrazli ponuđen kao *izazovan* proizvod.

Proizvod?

Da, proizvod je to odgovorno, pravilno i krajnje umjesno sagledane potrebe da, uz sve ono čime se može pohvaliti, Gračanica dobije još jedan *spomenik*: knjigu o sebi i svemu što je činilo u minulim vjekovima, što je ostalo iz prohujalih vremena, što je čini danas i sa čim se okreće prema sutra.

Ovo je knjiga koja se ne može samo čitati. Ne smije se samo čitati. Nju je *grehota* samo čitati. Ovo je knjiga – ovo je obilje neodoljivih fotografija i fino iznijansiranih tekstova, podataka, fakata, galerija ljudi, informacija – nad kojima se *mora zastati*, katkad *zamisliti*, potom valja *povezati* ono što se sazna (i počešto iznenadi saznanjem), s onim što se prije znalo, gdje se valja vratiti na prethodnu ili prethodne stranice, pa to *komparirati* s već saznatim i, napokon, složiti kamenčice u *mozaik*, basnoslovno bogat mozaik cjeline slike.

I kad se dođe na kraj, a mora se ići polako, bez žurbe, nikako tek zarad toga da se pohlepno "proguta" tekst i očima halapljivo "upiju" fotosi, ima se nasušna potreba za tim da se čitalac *maličuk* vrati na neke već "savladane" dijelove, sadržaje, podatke, ličnosti, fotografije....

To da je ovo mozaik, da je to ta i takva mozaička struktura, koja podrazumijeva i zahtjev za izbjegavanjem površnog odnosa – jer se samo tako može pristupiti mozaiku – postavlja pred onoga ko knjigu ima u rukama ozbiljnu potrebu za tim da je iz ruku ne može ispustiti sve dok ne sazna cjelinu onoga što mu je ponuđeno. Dakle, s ovom knjigom se mora *provesti mnogo vremena*. Preko nje se ne može "pretrčavati". U nju se mora uroniti.

U prvi mah, brodeći između kratkih, efektnih tekstova, koji neobično harmonično korrespondiraju s fotografijama, čineći neraskidivo, a zapravo prirodno, logično vezivno tkivo cjeline, *uživalac* ove knjige će tek u neko doba – na kraju, kad, ipak, do kraja dođe – shvatiti da je upravo "savladao" *dvjestotinjak* tematskih tekstualno-fotografskih jedinki i da je, praktično, poslije dužeg vremena "bavljenja" *Fotomonografijom*, stekao uslove za to da shvati da zna o Gračanicu ono što znati treba.

Prije toga, ništa nije znao. Ili: mislio je da zna, ali se sada uvjerio u to da je bio – sinja neznalica.

Nekoliko je, upravo stoga, nivoa, na kojima se mora posmatrati, makar ovlaš analizirati i valorizovati multilateralu vrijednost ovog djela. Apsolvirali smo već tezu o važnosti i značaju činjenice dokučivanja potrebe za njim. To je nesporan fakat, s kojim smo načisto bili još u trenutku kad smo saznali da je donesena odluka o tome da se *Fotomonografija* pravi.

Drugi nivo valorizacije vrijednosti djela je u tome što nije propušten ili ignorisan nijedan važan segment. A za onoga ko se upustio u ovu izazovnu avanturu, sve je, zapravo, bilo i sve je moralo biti važno.

Konačno, treće, autorski, ali i ostatak tima "proizvođača" *Fotomonografije*, bio je svjestan posebnih i opštih okolnosti u kojima se sve

ovo odvija. Pogotovo ključne – da je ovakav “bukvar” o Gračanici nasušna potreba svakog Gračanlije, ali – ako ne i više – i onoga ko s Gračanicom ima posla. Bilo kog posla. Dakle, ni Gračanlijama, koji o svom gradu znaju to što znaju, a ni gostima Gračanice i onima koji su u bilo kakvoj vezi s Gračanicom – ono što su o njoj znali dosad, neće biti ni nalik onome što će priznati da znaju, poslije zatvaranja zadnje korice *Fotomonografije*.

Obilje je razloga za to, a još veći je broj činjenica, kojima se to može potkrijepiti.

Prelistajmo neke od njih. Idemo redom...

Ima li, recimo, mnogo Gračanlija, koji znaju – pa gostu svog grada to “iz prve” saopšte – da im je središte grada na nadmorskoj visini od 150 metara? Nije neka sramota to ne znati, ali čemu se izlagati riziku od sramote, kad i to piše u ovoj knjizi?

Ili: koliko Gračanlija – a pogotovo, opet i to recimo, onih što Gračanicu manje poznaju – zna da je, do prije pedesetak godina, na znatnim površinama u ovom kraju uzgajjan lan, koji je zatim u kućnoj radinosti pretvaran u tkaninu, a i otkupljivao kao industrijska sirovina?

Zatim, da svratimo malo u istoriju, a pod pretpostavkom da se manje-više zna kako je današnja opština Gračanica pripadala župi Soko, da li je baš masovna pojava – pogotovo među mladima – poznavanje podatka o tome da je grad Sokol, šest kilometara daleko od Gračanice, postao plijen Osmanlija 1520. godine i bio sjedište dizdara sve do 1840. – kada je napušten i prepušten zubu vremena? Koji zub vremena i dan-danas uspješno i vrijedno radi svoje...

Pa, kad smo već u istoriji, ne bismo se baš mogli – prije ove knjige – zakleti u to da znamo da je, na današnjem mjestu, gračaničku čaršiju utemeljio Ahmed-paša Budimlija tokom 17. vijeka, kada počinje intenzivniji gračanički razvoj, a grad postaje značajnije urbano, zanatsko i trgovačko središte u Bosni i Hercegovini.

Ima li mnogo onih koji znaju da je pruga – “čiro”, naravno – od Karanovca do Gračanice, izgrađena 1889. godine?

Koliko je onih koji znaju za stagnaciju u

razvoju Gračanice između dva svjetska rata i za to da se veliki broj ovdašnjih porodica tada iselio u Tursku?

Uz pretpostavku da je opštepoznato da se i ovaj dio zemlje najintenzivnije i najbrže razvijao tokom SFRJ, ipak je pitanje koliko je nas, koji smo saznali novost – u vidu podatka da je 1952. godine u Gračanici bilo čak 116 zanatskih radnji?

Ili, pak, nešto svježiji podatak, posve sigurno šire nepoznat: godine 2004. u Gračanici je bilo 1.012 privrednih subjekata, koji su zapošljavali 6.557 radnika, s ukupno ostvarenim prihodom od 414 miliona konvertibilnih maraka i dobiti od 12 miliona, s godišnjim društvenim proizvodom od 121,5 milion, što po glavi stanovnika iznosi, za bosansko-hercegovačke prilike, zavidnih 2.250 KM.

A da se i ne govori o beskrajnom nizu, pažljivo identifikovanih, poredanih opisanih, pa u nisku medaljona nanizanih – objekata vjerskog, arhitektonskog, istorijskog, građevinskog, privrednog, itd. porijekla i sadržaja, koje u Gračanici, brižno sačuvane, susrećete na svakom mjestu, a bez čijeg pominjanja i detaljnog opisivanja – knjiga o Gračanici ovih ambicija i ovih dometa, naprosto ne bi bila zamisliva...

Isto ovako, s ilustrativnim primjerima bogatog sadržaja, dalo bi se ovo recenzentsko slovo argumentovati i primjerima iz svih drugih oblasti – iz zanimljivog leksikona likova i ličnosti, koje su obilježile gračaničko trajanje, iz sfere obrazovanja i vaspitanja, kulture, sporta...

Sve ovo što sada znamo, a nismo znali, sve bi to bilo nemoguće – bez fotomonografije *Gračanica – opština, grad ljudi*. Već sam podatak da se sada ima ono što se dosad nije posjedovalo – ili jeste, ali samo paušalno, fragmentarno, nepovezano, razbacano – dovoljan je za to da bude neizbježan recenzentski orijentir.

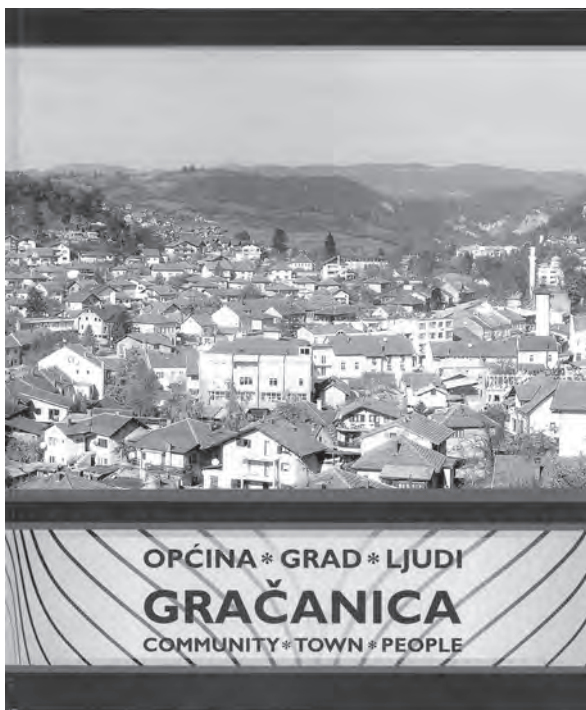
Jer, napor ove vrste posmatrača i kazivača se i ne može svoditi na to da se tek opiše, prepriča, pojednostavi ili na neki treći način “izreklamira” neka knjiga. Naprotiv, napor recenzenta – pogotovo u ovako posebnom slučaju – mora biti prožet argumentarijem pune opravdanosti razloga, značaja vrijednosti na-

pora i dalekosežne koristi od konačnog proizvoda *Fotomonografije*.

Od prvog susreta s njom, još kad se radilo o komunikaciji sa sadržajem *Fotomonografije* u obliku "sirovog" materijala, koji je tek bio na putu da postane knjiga, potpisnik ovih redova je stekao utisak, koji je cijelo potonje vrijeme ostao nepromijenjen, čak se učvrstio: način na koji se pristupilo – od ideje, preko njene razrade, pretvaranja u koncept knjige, do neposrednog pisanja, fotografisanja, dizajniranja i finiranja – morao je, osim što je bio fizički i umni napor, podrazumijevati i (1) veliko neposredno znanje o "gradivu", (2) samoubijedenost u ispravnost i važnost posla, koji je u pitanju i (3) svijest o tome da taj posao, dakle *Fotomonografija*, ne samo da ima puno opravdanje i smisao, već je odavno bila više nego potrebna!

U pokušaju rekapitulacije "materije", teško da se, i uz najveći napor nekog sitničavog, sklonog talentovanom zanovijetanju, može naći "dlaka u jajetu" i prigovoriti autorima da su izostavili išta što je bilo potrebno – počev od strukturiranosti knjige, do njenog kompozicionog rješenja, preko simbiotičke harmonije sadržaja, sve do tehničko-dizajnerskog izgleda.

I sam redoslijed poglavlja – *I. Geografske odlike, II. Naselja i stanovništvo, III. Ekonomija/Gospodarstvo, IV. Historijsko i urbano naslijeđe, V. Ljudi u pamćenju grada i povijesti, VI. Odgoj i obrazovanje, VII. Kultura i kulturni život, VIII. Vjerske zajednice, humanitarne organizacije i udruženja građana, IX. Sport, X. Zdravstvo i socijalna skrb, XI. Lokalna samouprava, XII. Povijesna bronotaksa grada i općine* – kao i posezanje za elementarnim instrumentarijem gotovo naučnog, dakle ozbiljnog dokumentarističkog pristupa (spisak korištene literature na kraju knjige) i dokaz učtivosti (zahvala onima, koji su je pomogli), upućuje na to da se ovdje radi o profesionalno i ozbiljno zamišljenom, planiranom, rađenom i urađenom poslu, koji je na kraju teš-

ko uspio odoljeti potrebi autora da se pohvale skromnošću, koju bi neko neupućen – što nije slučaj s potpisnikom ovih redova – mogao shvatiti i kao "vađenje" za eventualne propuste ili nemar.

Pod naslovom *Umjesto rezimea – riječ čitateljstvu*, na kraju nam se nudi korisna informacija o tome da je ovo, zapravo, *kroki* ili, bolje rečeno, *kratkim potezima nabačena slika grada, općine i ljudi... koji, u svim svojim pojedinostima, imaju karakterističan bosan-sko-hercegovački sadržaj, dušu i smisao*. U tvrdnji da se knjiga rukovodi smislom uspostavljanja kvantuma osnovnih podataka o općini, gradu i ljudima, autori iznose i naum, koji, doduše, ni tokom čitanja nije teško nazrijeti: da to bude baza podataka (informacija) za svako promišljanje ovog prostora u makro i mikro smislu, u detaljima i u globalnoj slici.

I još nešto, važno: *Ova knjiga ne želi iscrpiti niti jednu opciju istraživanja i pisanja o općini, gradu i ljudima, ali je pretenciozno prišla mogućnosti da evidentira i prezentira što više decidnih pojedinosti, u rasponu od najstarije prošlosti do suvremenosti. Ova knjiga je pružena ruka ljudima i svijetu...*

Time je, zapravo, rečeno ono najvažnije!

Tim upečatljivije, vrednije i značajnije – jer je “priznanje” autora o onome što su željeli.

Oni znaju, ali valja im i ovako reći: u potpunosti su uspjeli i imaju se čime pohvaliti!

Kao što, istovremeno, fotomonografiju *Gračanica – općina, grad, ljudi* treba čitati kao urnek, obrazac, formulu o tome kako bi svaki naš grad, svaka naša opština, morala i mogla učiniti.

Ima se i o svakom našem mjestu šta ova-ko reći, mora se to kazati. I to ne samo zato što se ono što nije zapisano, nikad nije ni desilo... (Iz opširnijeg teksta-recenzije pod naslovom “Mozaik ljudi, argumenata, dokumenata, potvrda”)

Zlatko Dukić

Gračanica – općina, grad, ljudi (fotomonografija), pripremili i uređili Atif i Željko Kujundžić, Omer Hamzić i Rusmir Djedović; izdavač Općina Gračanica, 2006. godine

Danas se više nego ikad ukazuje nužna potreba da kroz fotografsko-dokumentarnu građu ne samo odškrinemo vrata prošlosti, nego i da spoznamo sadašnjost kao i ono što nam u budućnosti neumitno predstoji. Stoga nije čudo što se u posljednje vrijeme pojavlju-je sve više publikacija o gradovima, naseljima i ljudima širom Bosne. Slobodno mogu reći da Gračanlije u tome mogu u dobroj mjeri služiti za primjer. Niti jedna općina na teritoriji Tuzlanskog kantona nije toliko uložila u sopstveno proučavanje i očuvanje identiteta kao grad i općina Gračanica.

Ova ilustrirana monografija grada, njegovih kulturno-historijskih znamenitosti, njegovih ambijentalnih karakteristika, zatim panorame svih naselja ili njihovih dijelova na prostoru cijele gračaničke općine kao i pisana riječ o tome i o ljudima gračaničkog podneblja, svjedoči o neuništivosti duha bosanskog naroda kojeg ni vjetrometine historije, ni samo vrijeme, nisu ni za trenutak udaljili od svoga grada i svoga zavičaja.

Fotomonografija “Gračanica - općina - grad - ljudi” sadrži 12 cjelina. To su: Geo-

grafske odlike, Naselja i stanovništvo, Ekonomija, Historijsko i urbano naslijeđe, Ljudi u pamćenju grada i povijesti, Odgoj i obrazovanje, Kultura i kulturni život, Vjerske zajednice, Humanitarne organizacije i udruženja građana, Sport, zdravstvo i socijalna skrb, lokalna samouprava, Povijesna hronotaksa grada i općine.

Svaka cjelina u knjizi je popraćena odgovarajućim profesionalno snimljenim i urađenim fotosima u boji kao i kratkim tekstovima, znanlački i stručno pisanim, čiji su autori vrsni novinari: Omer Delić, Izudin Duraković i Rašida Đulić, zatim geograf i kulturolog Rusmir Djedović, historičar, mr. Omer Hamzić, koji nam je već odavno poznat ne samo kao kulturni i javni radnik već i kao autor nekoliko knjiga i velikog broja zapaženih radova iz naše najnovije historije kao i većeg broja kulturno-antropoloških radova objavljenih uglavnom u Gračaničkom glasniku. Jedan od autora u ovoj knjizi je i mladi apsolvant historije Edin Šaković. Među autorima monografije je i književnik Atif Kujundžić, koji je već poodavno prisutan u našoj bosansko-hercegovačkoj književnosti. Kujundžić je uradio i koncepciju i uredio ovu, po mnogo čemu zanimljivu publikaciju.

Ovom prilikom bih se osvrnuo na kulturno-antropološki obrazac, primijenjen u nastajanju ove knjige, koji čitaocima omogućava uvid u neupitni kontinuitet življenja u gračaničkom kraju, od prahistorije do našeg vremena. Hronološki slijed događaja koji su obilježili historiju ovog kraja nije samo puki i suhoparni rezime svega što se zbivalo, nego pažljivom čitaocu omogućava da percipira sve ono što je bitno za spoznaju karakterologije ljudi posmatranog podneblja.

Geografski položaj općine Gračanica dobrim dijelom je odredio njenu sudbinu i sve ono kroz šta je narod ovog kraja prolazio. Teritorija koju zahvata sadašnje administrativno područje općine Gračanica smještena je u dolini Spreče i na obroncima Trebave i Ratiša, nalazi se na važnoj prirodnoj komunikaciji u ovom dijelu Bosne, koja povezuje dolinu rijeke Bosne sa dolinom rijeke Drine. Geološke, fizičko-geografske, pedološke, klimatske i

hidrografske karakteristike u velikoj mjeri su uticale na razvoj privrednih aktivnosti poduzetnih Gračanlija.

Kontinuitet življenja na tom prostoru možemo pratiti još od prahistorije. Neka današnja naselja na ovom području su poznata još iz doba srednjovjekovne bosanske države, a pravi su procvat doživjela u XIV i XV vijeku. U ovu grupu naselja spadaju Gračanica, Sokol, Donja i Gornja Orahovica, Stjepan Polje, Lukavica, Gornja i Donja Lohinja.

Bogata ilustracija naselja općine Gračanica kao i odgovarajući tekst kojim se pojašnjavaju karakteristike mjesta, eksplicitno su opisane i predstavljaju vrijednu faktografsku građu za dalja naučna istraživanja, posebno etnološko-folklorističkih osobnosti ovog podneblja.

Dolaskom Osmanlija na naše prostore, život u Gračanici i njenoj okolini dobio je novi kvalitativni impuls. U ovom dugom vremenskom razdoblju (1463. - 1878.) duhovni život je obogaćen utemeljenjem islama kao religije i, zahvaljujući orijentalnoj sakralnoj i profanoj arhitekturi, Gračanica je dobila urbanu fizionomiju koju danas prepoznajemo kao osnovnu značajku grada i općine Gračanica. Arhitektura ovog vremena se u jednostavnoj savršenosti uklopila sa oštrinom građevinskih formi starog grada Sokola kao reprezentiva vremena srednjovjekovne bosanske države.

Osmanska imperija je forsirala razvoj zanatstva, što vjerovatno ima svojih tragova i danas u, nadaleko poznatom poduzetništvu i poduzetnom duhu Gračanlija.

U burnim historijskim događajima koji su izazvani okupacijom Bosne i Hercegovine od strane austrougarske monarhije, Gračanlije su se pokazale ne samo kao hrabri ratnici, nego i kao mudri i vješti ljudi. Uspostava austrougarske uprave značila je i raskid sa feudalnim sistemom i etabliranje kapitalističkog načina privređivanja. Period između dva svjetska rata je praćen stagniranjem privrednog razvoja.

Drugi svjetski rat je donio ogromna razaranja i smrti.

Ipak, u periodu od 1945. do 1992. godine, dakle do momenta izbijanja agresije na međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu, općina Gračanica je doživjela zavid-

nu privrednu, obrazovnu i kulturnu ekspanziju. U ovoj knjizi su pisanom riječju i fotografijama prezentirana neka od navedenih dostignuća (dostignuća u oblasti kulture, sporta, nauke i obrazovanja).

Posebno ističem onaj dio monografije koji nam prezentira znamenite Gračanlije, ljude koji su svojim djelovanjem obilježili svoje vrijeme i vrijeme poslije njih. Tu su, prije svih, Ahmet Paša Budimlija, osnivač čaršije u Gračanici, čija džamija i sahat-kula i danas plijene svojom ljepotom, kao i medresa Osman-ka-petana Gradašćevića, koja je bila lučonoša znanja. Od austrougarske uprave pa naovamo, Gračanica je iznjedrila dosta poznatih imena kao što su dr. Avdo Prohić, prvi ljekar iz Gračanice, Mihajlo Hadžistević, predsjednik gradske uprave Gračanica, čovjek iz ugledne pravoslavne porodice, sinonim za toleranciju i njegovanje dobrosusjedskih odnosa, poznati gračanički alim hadži hafiz Ibrahim-ef Mehiniagić, kao i drugi ugledni građani.

Savjet ove knjige na čijem je čelu gosp. Nusrat Helić, općinski načelnik, zatim redakcija i urednik su se istinski potrudili da gračaničkoj, a i bosanskohercegovačkoj javnosti podare knjigu koja na originalan način, bez trunke pristrasnosti, sasvim objektivno, u riječi i slici pruža osnovne geografske, historijske, etnološko-folklorističke, demogeografske, privredne i druge podatke koji plijene pažnju čitaoca bez obzira na uzrast i obrazovanje.

Na kraju, potrebno je još jednom naglasiti da će se vrijednost knjige o kojoj danas govorimo protekom vremena ogledati u svakodnevnoj aktuelnosti njenog sadržaja i jačini poruke koju nosi.

Prof. dr. Salih Kulenović

Hazim Hodžić, *Tajna čarobne kutije* (priče i pjesme za djecu), Print-Com d.o.o., Tuzla 2006.

Knjiga priča i pjesama za djecu Hazima Hodžića, lijepo i zagolicijivo naslovljen kao "Tajna čarobne kutije" prva je Hodžićeva knjiga za djecu, ali čitanje ne upućuje na to, prije uvjerava da je riječ o pričama i pjesmama pjesnika i pripovjedača čije se pero odav-

no umaće u izvor na kojem gdječiji duh (i onih koji su duhom bliski djeci iako su odrasli) utažuje žeđ za znanjem i ljepotom.

Pjesme Hazima Hodžića su namijenjene naraštaju kojeg simbolizuju kratke pantalone i mašne u kosi: generaciji koja nije prekoračila deseti prag života, na to nedvojbeno upućuje koliko način pjevanja, toliko i tematika pjesama koju čine: neobičan svijet životinja (Miš, Sastanak u šumi, Čudan san (pjesma u kojoj se zavrjuje u san životinja), Mjaumaca i Miškoriš, Kladili se miš i slon), djeca i njihove čežnje, radoznalosti i spoznaje svijeta (Kome trebaju krila, Pčela, Sve moje zadaće, Hrabar dječak), svijet prvih saznanja ili pjesme kao vrela iz kojeg se dobija znanje (Azbuka, Puna pjesma imenica, Glagoli, Brojalica). Tu su i dvije pjesme koje su nesvrstljive u već navedene poetske cjeline, koje su svijet za sebe: Rijeka i Žuta lala.

Rijeka je umjetnički najuspjelija pjesma sva satkana od finih poetiziranih slika, pjesma je tečnog ritma i lijepa zvuka, uspješno ostvarenje u kojem skladno dopunjuju vizualni i zvukovni pjesnički rekviziti u maštovitim slikama bliskim dječjem pogledu na svijet.

Žuta lala je pjesma nastala iz pjesnikova nadahnuća lirskom narodnom pjesmom u kojoj je očovječen svijet bilja oblikovan kao poučna alegorija.

Osnovna odlika pjesama Hazima Hodžića je jednostavnost pjevanja, dječja maštovitost, korišćenje slika kao izražajnog i spoznajnog sredstva, nenapadna poučnost pjesama i oblikovanje pjesama tako da su lahko zapamtljive; sve su to, naravno, osobine koje je poželjno da, uz neke druge neprisutne, ima pjesma namijenjena djeci, odnosno pjesma koju će djeca prigriliti kao svoju.

Priče Hazima Hodžića su spisateljski jači i ljepši dio knjige "Tajna čarobne kutije".

Nakon čitanja priča nameće se pomisao da je ono čime se vodio pripovjedač Hazim Hodžić težnja da se u što kraćoj proznoj formi postigne punina značenja i smisla pričanja.

Priče su podijeljene u tri tematske cjeline: priče deskripcije, priče portreti i bajke.

Priče deskripcije su najljepši dio Hodžićeva umijeća pričanja - pisanja, satkane od opi-

sa prirode u njenoj punoj ljepoti i elementu u kojem se čovjek, zatečen, osjeti bespomoćnim, začuđenim, zadivljenim... Slike su sugestivne, žive, često pune finog lirskog naboja; sve to svjedoči da su te slike ono što je pisac ponio iz svog djetinjstva kao njegov dio koji će ga doživotno pratiti, jer ga je doživio i proživio, jer je tim slikama iz djetinjstva opčinjen i jer, konačno, još uvijek ih ima u duši tako jasne da mu ih je bilo lahko pretočiti u priču. Priče su to bez klasične fabule, ponekad s naznakom događaja i karaktera ličnosti dočaranih najčešće riječima koje ličnosti izgovore u kratkim dijalozima ili kao svoju misao o ljudima i životu, ali i priče su koje imaju pripovjedačku logiku i kojima je Hazim Hodžić pokazao umijeće pričanja.

U pričama - portretima pisac Hodžić priča o običnim, ali zanimljivim ljudima, koji su također dio prtljaga kojeg je iz djetinjstva ponio u svijet odraslosti i ozbiljnosti da ga učini ljepšim i smislenijim.

Priče često imaju autobiografsku notu koja nije sebi ni cilj ni svrha. Naprosto doživljaji koje opisuje Hazim Hodžić pripovjedač, doživljaji su Hazima Hodžića dječaka, koji bi, i da nije uzgred pomenuo sebe u njima, bili prepoznati kao njegovi zbog prisnosti pričanja i slikanja svijeta djetinjstva.

U bajkama je Hazim Hodžić također na svom terenu; bajke imaju onu potrebnu dozu zanimljivosti, tajnovitosti, nadnaravnog, ali su u toj mjeri i osavremenjene i različite od poznatog obrasca narodne bajke.

Tematika priča Hazima Hodžića ima nešto od svijeta koji je dio nekog prošlog vremena, autorova djetinjstva prisnog s oskudicom, i koji je savremenom mladom čitaocu u izvjesnoj mjeri teško pojmljiv, s obzirom da žive u potpuno drugim i drukčijim okolnostima, u kojima su drugi sadržaji ono što mu je svijet interesovanja i potreba duše koja radoznalost zadovoljava korišćenjem savremenih "čuda" tehnike, ali je ujedno ta tematika u izvjesnoj mjeri i bliska jer (kako se stvari samo ponavljaju) je ovo današnje djetinjstvo bosansko za popriličan broj djece, usljed posljedica ratnog besmisla, isto kao ono davno Hodžićevo, ako ne i teže.

Poseban svijet ljepote je jezik kojim Hazim Hodžić priča, jezik njegova djetinjstva kojim se imenuju neke danas nepostojeće stvari, jezik koji djeluje sugestivno, a u situacijama u kojima je upotrijebljen neizostavan je.

Knjiga za djecu "Tajna čarobne kutije" jednako je zanimljiva i djeci i odraslima i zato je njena pojava važna i značajna.

prof. Zejčir Hasić

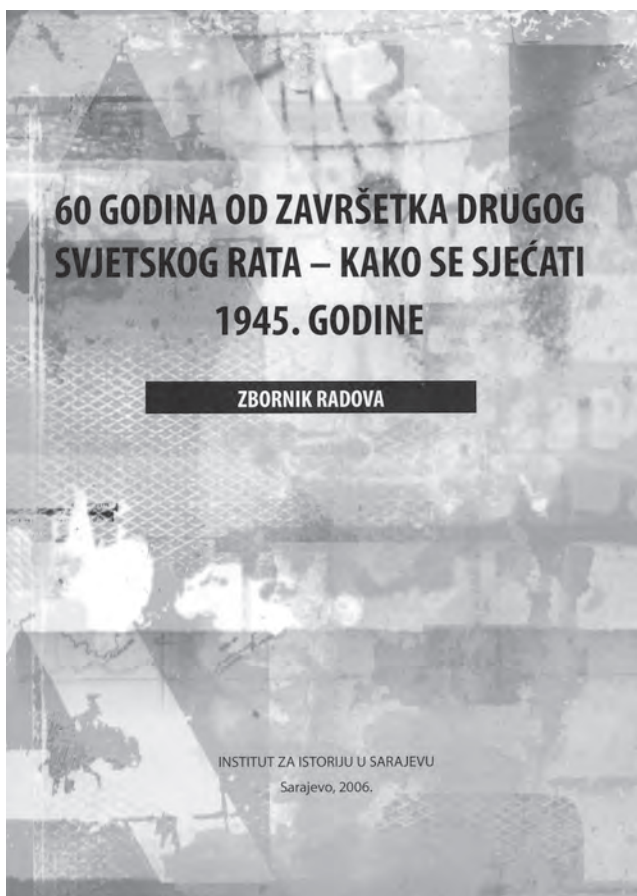
60 godina od završetka Drugog svjetskog rata: kako se sjećati 1945. godine, Zbornik radova, izd. Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2006, str. 250.

Iz bića historijske nauke proizilazi, kako je davno uočeno, da se istraživanje prošlosti ne može izvoditi bez uvažavanja i novih iskustava, pozitivnih ili negativnih, sadržanih u protoku vremena, prisutnih u svijesti savremenika, pa i historičara kao čeda svoje epohe. Historičari su proizvodi i zatočenici vremena, okruženja i prostora u kojima žive. Period postojanja nekadašnje jugoslavenske državne zajednice, sa problemima "historiografskih bjelina", onoga što historiografija jeste ili nije napisala, izaziva neosporno stanovitu pažnju u "historiografiji tranzicije". Prisutan je stav u nauci da se izučavanju jugoslavenske države i dominacije komunističke ideologije ne smije pristupati kao incidentima historije, pod utiskom njihovog sloma, već kao fazama historijskog procesa. Historija, pogotovo ona najbliža, uvijek sakriva najviše iznenađenja, o njoj postoje različiti sudovi, pa je zato, za historičare, ona i najteža.

Zbornik radova *60 godina od završetka Drugog svjetskog*

rata: kako se sjećati 1945. godine, sadrži većinu saopćenja podnijetih na konferenciji koju je Institut za istoriju organizirao 12. i 13. maja 2005. u Sarajevu povodom 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata. Cilj ove konferencije je bio da se fokusira na značaj koji je Drugi svjetski rat imao za bosanskohercegovačku historiju, na njegove različite percepcije u BiH, kao i u postjugoslavenskim zemljama.

Raspadom Jugoslavije "kreacije XX stoljeća" i socijalističkog identiteta, uz etnocentrični pristup, dotjerana presocijalistička monumentalna prošlost u nacionalnim historijama se, sa "fragmentizacijom historije", povratkom "zaboravljene historije", restauracijom "prekomunističkih kostura", vratila na velika vrata. Nestankom ove države i sa propašću ideologije koju je zagovarao socijalistički režim, promjene u kolektivnim identitetima bile su neminovne, kao i projektovanje novih

slika historije. Nacionalna prošlost se, prilagođavana tekućim ideološkim imperativima, prerađuje u skladu sa epohalnom sviješću koja se pomjera udesno. U najnovijoj konverziji nacionalno i konfesionalno su potisnuli internacionalna poimanja i postali dominirajući vredonosni kriterijum. Pojmovi internacionalizam i kosmopolitizam su odbačeni, a "bratstvo i jedinstvo" je ozloglašeno kao komunistička izmišljotina, mada je to samo prevedeni slogan francuske revolucije.

Sadašnjost se ne može shvatiti bez neopodnog zaranjanja u recentnu historiju. Ona se prelama u koordinatama vremena. Činjenice su uvijek tu, i uvijek je sve sadržano u njima, ali su, napisano je odavno, svakom razdoblju potrebni drugačiji Grci, drugačiji srednji vijek i drugačija renesansa. Svako doba stvoriće ono što njemu treba. Unutar različitih generacija koje promišljaju prošlost, koja se raznim metodološkim zahvatima može višestruko spoznati, mijenjaju se vrijednosti historijskih sudova. Prošlost živi u savremenici. Slike lične i kolektivne prošlosti nisu statične, već su i svuda posljedica sadašnjih stavova. Robert J. Donia, u radu o promjenama u prikazivanju Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji u literaturi na engleskom jeziku, ustvrđuje da se ta literatura pomjerila od promatranja rata u Jugoslaviji kao nečeg što je bilo dio savezničkih strateških vojnih interesa ka razumijevanju tog sukoba kao borbe među lokalnim akterima, čiji je nastanak, sastav, te krajnji uspjeh ili neuspjeh, uveliko bio određen njihovim pristupom nacionalnom pitanju.

U Istočnoj Evropi "ključajućem kazanu etnonacionalističkih osjećanja", nacionalizam je u postkomunističkom periodu, sa eruptivnom provalom prošlosti, relativizirao dotadašnji osnovni antifašistički državno-legitimacijski okvir. Simbolički rat za interpretaciju donosi dominantnu prevagu u društvu. Potpuno je, međutim, depasirano problematičnim uprošćavanjima, optuživati period socijalizma za sve postsocijalističke nedaće. Balkanski nacionalizmi su znatno stariji od tog perioda, te ne objašnjava samo on njih, nego i oni njega. Historiju treba tretirati kao višeznačan proces. Nema više priča samo iz jedne perspek-

tive. Zbivanja i ličnosti se moraju dati iz više uglova. Kritička historija ne slavi, već detronizira, mada je, doista, ipak lakše vjerovati u stare laže nego prihvatiti nove istine. Ona iziskuje složene rekonstrukcije, višeslojne i diferencirane ocjena. Otvoreno je zato pitanje koliko će "socijalističkih" knjiga "preživjeti" i imati tretman djela trajnije vrijednosti. "Komunistički romantizam" je, uz dihotomne sheme, reducirane, vulgarizirane predstave, "dekretirano sjećanje", neosporno imao i drugu stranu. Ideološka generalizacija deformirala je dugo reljefnu sliku historijske stvarnosti i racionalnog saznavanja prošlosti.

Neki autori svojim prilozima u ovom zborniku ukazuju upravo na značajne, ali "zatomnjene" stranice bliske prošlosti, upozoravajući da su one tek fokusirane, kao i na potrebu daljeg sistematskog istraživanja, posebno primjene "revolucionarnog prava" - prema "neprijateljima naroda" i prema "izdajnicima". Vera Katz je analizirajući djelovanje Suda narodne časti u BiH 1945. težila da prikaže odnos između komunizma i represije u poratnom vremenu. Ona smatra da je ovaj sud, koji je djelovao veoma kratko, ipak prezentirao široku platformu "narodnog sudstva", odnosno da su laici u sudstvu odradili cjelokupan posao "čišćenja" društva od nepoželjnih stvarnih i navodnih "neprijateljskih elemenata". Omer Hamzić je prilogom o povlačenju većeg broja Bošnjaka iz gračaničkog kraja, u kolonama razbijene vojske NDH 1945., kao i o njihovoj tragičnoj sudbini, otvorio jedno složeno, traumatično, i ne samo historiografsko pitanje. On ukazuje da je, prema dosadašnjim istraživanjima, na području općine Gračanica tokom Drugog svjetskog rata, poginulo ili nestalo 800 lica, od kojih je najviše onih koji su nestali ili ubijeni u zadnjim danima rata. Prema nepotpunim podacima, oko 1/3 pripada kategoriji "odstupili", odnosno povukli pred partizanima. Ima naselja u kojima je svaka treća ili svaka četvrta kuća, u tom periodu ostala bez jedne muške kuće. Hamzić piše: "Oni se nigdje ne vode ni kao nestali, ni kao poginuli, ni živi, ni mrtvi, osim onih koji su, na zahtjev nasljednika, službeno proglašeni mrtvim". Ovo je jedna od izuzetno značaj-

nih dionica koja nedostaje u obradi ratne historije BiH kao i nekadašnjeg jugoslavenskog prostora. Takozvana "pseća groblja" u kojima su ljudi pokopani, bez obilježja, kao životinje, bila su raširena na čitavom nekadašnje Jugoslavije. Civilizirano društvo, kako je s pravom podsjeća, mora uvažavati dostojanstvo onih koji su bili žrtve. Ako se ne suoči sa onim što se sa njima zbilo, na izvjestan način se kazuje da su ti ljudi nebitni. Time se produžava njihovo dalje žrtvovanje i čak učestvuje u njemu. Priznavanje i prihvatanje istine o zločinima može se smatrati preduslovom za iskreno suočavanje sa prošlošću u jednom društvu. Historiju ne možemo ispravljati, ali možemo nastojati da ona bude tačno napisana.

U historiografiji na prostoru nekadašnje Jugoslavije je upadljivo iščezavanje ljevičarske struje. Velika je brzina kojom su pojedine historiografije napravila frontalni zaokret od glorifikacije NOP-a ka njegovoj demonizaciji, kao dio općeg trenda radikalne "re-nacionalizacije", "povratka nacionalnim vrednostima" i obračuna sa "prethodnim piscima istorije". Konverzija je normalizirana i postala sastavni dio političke kulture. Brojni profesionalni historičari, uz ambiciozno učešće paranaučnih formacija, daju legitimitet konstrukcijama obezvređivanja antifašističkog nasljeđa i rehabilitiranja kvislinštva na račun pravih antifašista. Ostrašćena prerada prošlosti, uz selektivnost sjećanja, "hagiografski pristup", idejnu konverziju, preko "instant historije" dovedena je u pojedinim postjugoslavenskim državama do karikaturalnih razmjera. Po principu proste redukcije fašizam i komunizam se nekritički izjednačavaju i prikazuju kao istovjetni vidovi modernog totalitarizma. Akademik Muhamed Filipović u svom radu ukazuje da fašizam nije stvar bolesti nekog određenog čovjeka, nego da je to "logičan i nužan proizvod nekih bitnih karakteristika kapitalističkog društva, u kojem su privatna imovina, privatni interes i izrabljivanje ljudi normalni načini života, gdje život u cjelini obuhvata raznovrsne pojave nadređivanja jednih ljudi drugima u pravima i realnoj moći kao normalne pojave".

Demonizacija narodnooslobodilačkog po-

kreta i svega komunističkog, pa makar to bila i borba za oslobođenje Jugoslavije, a veličanje i pokušaj afirmiranja nacionalizma u nekim postjugoslavenskim historiografijama u funkciji je slabljenja kritike i osude kolaboracije, u službi njene rehabilitacije, anuliranja izdaje, krivice i odgovornosti. Antifašizam, u klimi prekrajanja prošlosti na ideološkoj osnovi, antikomunizma i banalizacije zla, postaje skoro nepoželjan i anatemisan. "Demokratski" nacionalisti nameću svoja mjerila antifašizma i patriotizma. Šarenoliko kvislinško društvo nacističkih saveznika na Balkanu predstavlja se, izvrtanjem perspektive, kao žrtva, koju treba potpuno rehabilitirati, a njihove žrtve se demoniziraju kao dželiti čiji je antifašizam bio nepotrebna provokacija, nerazuman bunt. Kvislinštvo se promovira u racionalnu nacionalnu politiku, istinski patriotizam. Ratni protivnici NOP-a, snage kolaboracije, antikomunisti, nastoje da rat u Jugoslaviji 1941.-1945. karakteriziraju isključivo kao građanski, da za njega okrive NOP, KPJ, da bi time opravdali ili barem umanjili, svoju kolaboraciju sa okupatorom – tvrdeći da su se borili protiv komunističke opasnosti i da je pritom svaka saradnja bila dozvoljena i opravdana.

Srdan Milošević, autor priloga o jednoj desnoj reviziji pogleda na antifašističku borbu u Srbiji, analizirao je tekstove koje su pisale pristalice klerikalne desnice u Srbiji, u nastojanju da interpretiraju antifašističku borbu Srba kao štetnu, beskorisnu za srpski narod, da nekritički rehabilitiraju ličnosti i pokrete koji su u Drugom svjetskom ratu bili na strani fašističkog okupatora. Predmet njegove pozornosti je jedna ekstremna, iako malobrojna revizionistička struja, okupljena oko ideologijske koncepcije koju personificiraju Dimitrije Ljotić i Nikolaj Velimirović. On je težio da analitički predstavi ovu, jednu od najekstremnijih desnih revizija historije, čiji je nosilac jedna grupa srbijanske javnosti, ali grupa koja svojim stavovima i načinom mišljenja ilustrativno svjedoči o snazi talasa konfuzije u postkomunističkoj Srbiji. Nastojanja autora bilo je usmjereno u pravcu kontekstuelizacije rečene pojave u savremena preoblikovanja vre-

donosnih sistema u srbijanskom društvu koja su, nesumnjivo, u funkciji traganja za novim (starim) identitetom. U analiziranim tekstovima prepoznaje grubo prepiranje sa prošlošću, diletantizam, nedopustivo reduciranje prošlosti, revizionizam lišen objektivnosti, kao i brutalnu ideološku propagandu. Slom socijalizma u Srbiji, uticao je da se u mnogim sferama dogodi involutivni proces. Aktuelnu "tradicionalizaciju" društva u Srbiji karakterizira neobičan spoj temeljne amnezije za noviju prošlost i hiperamnezije srednjovjekovne stvarnosti, što čini sastavni dio snažnog procesa "regresivne evolucije" koja se protivi modernizaciji. Milošević s pravom ukazuje da je četnički pokret Draže Mihailovića, kao najmasovnija revizionistička tendencija, pored sve nekritičke naučne, institucionalne i medijske glorifikacije, završio ipak u otvorenoj kolaboraciji, da se više ne pominje nacionalni program, kao ni zločini počinjeni posebno nad nesrpskim narodima, zločini za koje prosječni konzument ravnogorske historije teško da je i čuo ili ih jednostavno zanemaruje i negira.

Tea Sindbeak piše o masakrima i genocidu počinjenom u Drugom svjetskom ratu i ponovnom otkrivanju žrtava, nastojeći da usporedi način na koji su "interni jugoslavenski masakri i genocid počinjen u Drugom svjetskom ratu predstavljeni u jugoslavenskoj historiografiji socijalističkog doba sa trendovima historiografije genocida u drugim zemljama, te posebno jevrejskog holokausta". Ona je uz kraći pregled jugoslavenske historiografije pomenutih masakara, potom usporedila njene glavne razvoje sa stavovima prikazanim u američkim, evropskim i izraelskim studijama o holokaustu i zvjerstvima u Drugom svjetskom ratu. Max Bergolz je analizirao kako je socijalistički režim u Jugoslaviji, uz pomoć boračkih udruženja (SUBNOR) izgrađivao i širio zvaničnu verziju sjećanja na Drugi svjetski rat koristeći spomenike i grobove poginulih boraca i žrtava terora. Također je pokazao kako su građani Jugoslavije 1947.-1965. reagirali na ova "mjestasjećanja". Pored ovih navedenih, u zborniku se nalaze i zanimljivi prilozi bosanskohercegovačkih (M. Memića, M.

Krese, S. Dujmović, T. Iška, H. Kamberovića, A. Kožara, M. Kujović), kao i stranih autora (M. Dimitrijević, I. Goldstein, E. Greble Balić).

Sa "razaranjem prošlosti" brojna historijska pitanja, dojučerašnji "proučeni problemi", evidentno su reaktuelizirani i u procesu revizije, što može biti od važnosti, ukoliko se u (re)interpretaciji uspješno prevaziđu jednostranosti, subjektivne konstrukcije, dijalektički trikovi i ideološke manifestacije, negativni historiografski stereotipi podstaknuti politikom, te pruži savremeniji teorijsko-metodološki osnov, oslobođen pritisaka svake ideološke matrice. Treba prihvatiti upozorenja metodološkog karaktera da ono što "danas" znamo, a nismo znali prije, može protokom vremena biti potvrđeno, ali i prevaziđeno. Zato još uvijek nastaju ne "stvarne" već "zamišljene historije" kojima nedostaju pravi izvori svih strana.

Historiografija u BiH će, uvažavajući nove činjenice i sudove, morati da revidira mnoge ocjene, da historijska zbivanja i procese predstavi kompleksnije i sa više rafiniranosti. Zadatak nauke ostaje otkrivanje interesa koji deformiraju istinu o prošlosti, uz prakticiranje multiperspektivnosti u pristupu kontroverznom i osjetljivim pitanjima. Ovaj zbornik je, na svoj način, naznačio otvaranje nekih od brojnih pitanja koja posebno u BiH tek iščekuju svoje potpunije odgovore, kao i pokretanje diskusija o određenim historijskim događajima i ličnostima, što je već odavno aktuelizirano u njenom okruženju. Kritička historiografija se mora permanentno razvijati.

Dr. Safet Bandžović

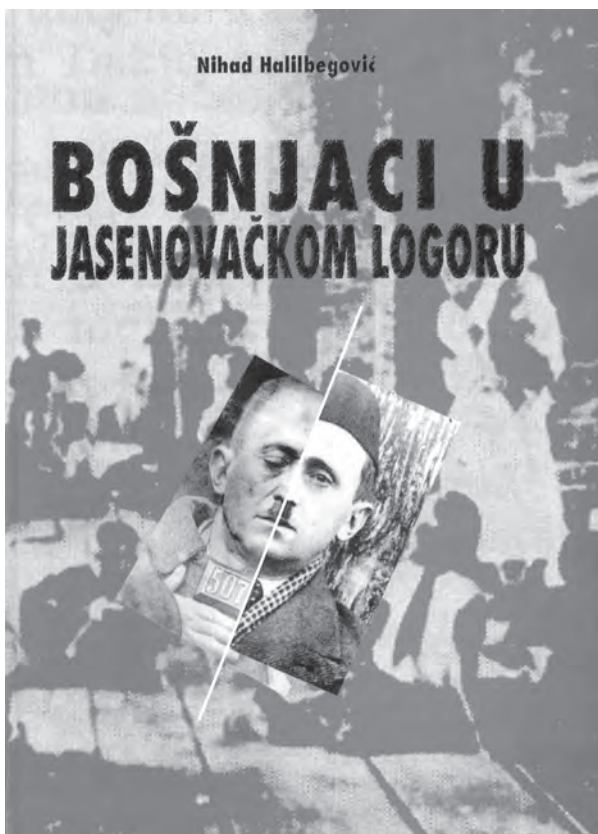
Nihad Halilbegović, Bošnjaci u Jasenovачkom logoru, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2006.

Nakon nekoliko zapaženih knjiga i publicističkih radova, među kojima ističemo naslove "Ali Riza ef. Prohić – život i djelo", "Mama, moram im glavu dati - stradanje vojnika regruta u bivšoj JNA i njihovo spašava-

nje”, Nihad Halilbegović, pravnik i publicista, Gračanlija u Sarajevu, društveni radnik i neumorni istraživač prošlosti Bosne i Hercegovine, objavljujući knjigu “Bošnjaci u Jasenovačkom logoru”, nije samo skrenuo pažnju na to, još uvijek nedovoljno istraženo područje, već je u znatnoj mjeri proširio naša saznanja o do sada nepoznatim ili malo poznatim činjenicama o stradanju muslimana Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu i uopće o njihovoj poziciji u općem antifašističkom, bolje reći antiustaškom frontu - o čemu se nekada dosta špekulisalo, a i danas špekuliše kako u aktuelnim političkim konfrontacijama, tako i u savremenoj historiografiji.

Jasenovac kao top tema u međunarodnim razračunavanjima i ratovima u periodu raspada socijalističke Jugoslavije, na srpskoj strani služio je kao alibi mnogim osvetnicima i kabadahijama, nacionalnim i vjerskim perjanicama i samozvanim namiriteljima nacionalnih računa u njihovim pohodima za ostvarenje velikosrpskih nacionalnih ciljeva. Na drugoj, hrvatskoj strani, iste takve nacionalne perjanice uprezale su sve intelektualne i druge snage (koje je predvodio predsjednik i historičar Franjo Tuđman) da bar ublaže dimenzije zločina ako već nisu mogli potpuno izbrisati tu sramnu mrlju u povijesti Hrvatske i hrvatskog naroda.

O broju i nacionalnoj strukturi žrtava kao i dimenzijama zločina u Jasenovcu još uvijek se vode rasprave, objavljuju različite statistike, pogledi i mišljenja, počesto kontraverzna i suprotstavljena. Podsjetio bih: o broju žrtava koncentracionog logora Jasenovac, njihovoj nacionalnoj i vjerskoj strukturi, postoje različite procjene i pretpostavke: 50.002 žrtava po poimeničnom i nepotpunom popisu žrtava, 60.000 do 70.000 žrtava prema procjeni Franje Tuđmana, objavljenoj u knjizi “Bespuća povijesne zbiljnosti”, 60.000 do 90.000 žrtava prema procjeni prof. Slavka Goldste-

ina, 70.000 žrtava prema istraživanjima dr. Bogoljuba Kočovića, 83.000 žrtava prema istraživanjima Vladimira Žerjavića, 100.000 žrtava prema navodima United States Holocaust Memorial Museum u Washingtonu, 500.000 do 600.000 žrtava prema službenoj izjavi Zemaljskog povjerenstva Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1945. godine, 600.000 žrtava po statistici Centra Simon Wiesenthal, 700.000 do 1.200.000 žrtava, brojka koju je iznio Vladimir Dedijer u svojoj knjizi “Novi prilozi”.

Činjenica je da stvarni broj žrtava Jasenovca nije nikada službeno verifikovan. Isto tako poimenični popisi žrtava koji su pravljani 1946., 1950. i 1964 nisu nikada cjelovito objavljeni. To je stvorilo prostor za pretjerana preuveličavanja i neumjesna umanjivanja dimenzija zločina i broja žrtava, te korištenje ove teme u dnevno-političke svrhe. Poznato je da su demografskim istraživanjima koje su obavili neovisno jedan od drugog, Vladimir Žerjavić i dr. Bogoljub Kočović došli do slič-

nih rezultata. Žerjavić je utvrdio da je u Jasenovcu stradalo 83.000 osoba (između 42 i 52 hiljade Srba, 12 hiljada Hrvata i Muslimana, 13 hiljada Židova i 10 hiljada Roma), dok je Kočović procijenio da je u Jasenovcu ubijeno oko 70 hiljada ljudi.

Kako ove procjene do sada nisu opovrgnute nikakvim naučno utemeljenim argumenta, smatra se da ih treba prihvaćati sve dotle dok neka buduća, posebno poimenična istraživanja broja žrtava ne pruže neke preciznije podatke i argumente.

U svojim istraživanjima, autor knjige "Bošnjaci u jasenovačkom logoru" je pošao od podataka iz 1964. godine, koji po njegovoj ocjeni, uz sve druge popise daje dobru osnovu za utvrđivanje ukupnog broja žrtava Jasenovca po imenu i prezimenu. Posebnu pažnju skrenuo je na podatke Muzeja žrtava genocida i Saveznog zavoda za statistiku u Beogradu koji su objavljeni u publikaciji pod naslovom "Jasenovac, koncentracioni logor 1941. – 1945., spisak žrtava identifikovanih do 30. 10. 1997. godine". Po tom popisu u Jasenovcu je ubijeno 78.163 ljudi, od čega: 47.123 Srba, 10.521. Jevrej, 6281 Hrvat, 5.836 Roma 919 Muslimana i 7.483 ostalih.

Upuštajući se u ovo istraživanje, autor je, uz dužno poštovanje i pijetet prema žrtvama drugih nacionalnosti, postavio sebi cilj da propita realnost do sada objavljenih procjena broja Bošnjaka (Muslimana) ubijenih u logoru Jasenovac, polazeći od pretpostavke da ih je bilo znatno više u odnosu na objavljene podatke. Pri tome je pošao od činjenice da "godinama Bošnjake Muslimane nisu priznavali kao narod, a kada su ih priznali kao narod, onda su im počeli osporavati sve ono što je njihovo, od uspjeha do žrtava". Zato stradanja Bošnjaka u logorima smrti tokom Drugog svjetskog rata, nisu ni bila predmet naučnih istraživanja u ranijoj bosanskohercegovačkoj historiografiji.

Autor je uložio ogroman napor, pronašao dosta nove historijske i arhivske građe, lično upoznao znatan broj bivših zatočenika logora i rodbine žrtava, pribilježio njihova potrebna svjedočenja i "sklopio" knjigu autentičnih dokumenata, potresnih kazivanja i karakteri-

stičnih fotosa i faksimila, te složio užasnu statistiku smrti koja se sastoji od imena i prezimena. ubijenih osoba bošnjačke nacionalnosti, razvrstanih po adresama na kojima su stanovali i živjeli prije nego što ih je šćepala zločinačka ustaška ruka i otpremila na put bez povratka. U ovom slučaju ne radi se ni o kakvom licitiranju brojem žrtava, već o pokušaju da se dođe do relevantne istine o obimu stradanja Bošnjaka u jednoj od najvećih mašinerija smrti u okviru velikog fašističkog carstva tokom Drugog svjetskog rata, čiji je dio bila NDH, a čiji je dio opet bila Bosna i Hercegovina. Svoj spisak pobijenih Bošnjaka u Jasenovcu autor je zaključio brojem 1.520 (koji je u odnosu na posljednje spomenuto istraživanje veći za 601 ime ili za 39,5%), uz napomenu da to nije i konačan broj (jer istraživanja treba nastaviti).

Sticajem historijskih okolnosti, Bošnjaci su u Drugi svjetski rat ušli kao razbijeno i obezglavljeno stado, bez političkog vođstva i u poziciji pasivnog iščekivanja nekih selameta od tuđina. Gubili su glave na gotovo svim ratištima Evrope, od Francuske do Staljingrada i u gotovo svim vojskama na tadašnjem jugoslavenskom prostoru i pod raznim znamenjima: od šahovnice uokvirene slovom u, pa do zvijezde petokrake - i u logorima smrti, od Banjice pa do Jasenovca i dalje do Buhenvalda i Aušvica i, konačno od Blajburga, pa do Golog otoka, nakon završetka rata. Zato nije čudo što još uvijek tražimo odgovore na pitanje: jesu li Bošnjaci Muslimani u Drugom svjetskom ratu bili na pravoj strani. Ako ima nekog opravdanja što se historijski još uvijek propituje "ta prava strana", prisutno neznanje o bošnjačkim žrtvama u Drugom svjetskom ratu ne može se ničim opravdati. U gračaničkom kraju, naprimjer za nestale ili bolje reći pobijene Bošnjake, koji su se u završnici Drugog svjetskog rata slučajno našli na "pogrešnoj strani", govori se da su "odstupili" i tom riječju pokriva svo to neznanje ili još gore zaborav. Samo neka površna terenska istraživanja na području općine Gračanica otkrivaju nam goleme razmjere tih stradanja i tragično značenje riječi "odstupio".

Ova knjiga nam dokazuje koliko smo do

skora malo znali o obimu stradanja Bošnjaka u logoru Jasenovac. Govorilo se pretežno o srpskim žrtvama, kojih je, nesporno, bilo najviše. Žrtve ostalih nacionalnosti (osim, djelimično jevrejskih) su svjesno ili nesvjesno (pod ideološkim ili nekim drugim pritiscima) ili negirane ili marginalizovane. Ova knjiga, svjedočanstvo-dokument, umnogome otklanja ili ublažava to naše tragično neznanje. Zato je ona dragocjena – kao osnova i poticaj za dalja istraživanja. Koliko je važno što su ispravljeni i dopunjeni do sada poznati podaci, u ovom slučaju još je važnije što je ovom knjigom snažno skrenuta pažnja na stradanje Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu o kojima se općenito još uvijek vrlo malo zna iako su o tom razdoblju do sada napisani i objavljeni tomovi i tomovi historiografske i publicističke literature.

Činjenica je da su u Drugom svjetskom ratu Bošnjaci gubili živote u raznim vojskama i pod raznim znamenjima, uglavnom za tuđe interese i tuđe račune, ali isto tako je činjenica, da, za razliku od ostalih naroda na ovom prostoru, nisu imali svoje organizovane vojne jedinice u službi okupatora, odnosno fašista, kao što su naprimjer bile ustaške ili četničke, sa hrvatskim, odnosno srpskim nacionalnim predznakom. Ali, ako nisu imali svoje "ustaše" ili "četnike", Bošnjaci, nažalost, nisu imali ni svoje organizovane odbrambene vojne jedinice. (to nisu mogle nadomjestiti razne teritorijalno organizovane i nepovezane milicijske snage, kao što je bila domaća legija, DOMDO pukovnija i sl.), pa su zato, objektivno kao žrtve fašizma, i doživjeli najveća stradanja na prostoru bivše države u odnosu na brojčanu veličinu svoje populacije.

Otkuda toliki broj Bošnjaka u logoru Jasenovac?

Bošnjaci Muslimani (uostalom, kao i Hrvati), za razliku od Srba, Jevreja i Roma, nisu otpremani u logore po rasnim fašističkim zakonima, već isključivo kao protivnici ustaškog zločinačkog režima, dakle kao antifašisti. Analizom spiskova ubijenih Bošnjaka iz ove knjige, može se doći do zaključka da više od polovine žrtava potiče iz gradskih sredina – Mostara, Sarajeva, Banja Luke i drugih u

kojima je bio jak ilegalni pokret antifašističkog otpora – koji su bili pripadnici tog pokreta ili su se kao patrioti i poštteni ljudi javno deklarirali kao protivnici ustaškog režima. Na tim spiskovima ima ljudi iz uglednih muslimanskih porodica koji nisu bili naklonjeni komunizmu, ali su manje-više javno izražavali svoje protivljenje ustaškom režimu, da bi kao buntovnici tragično završili u Jasenovcu. To su bitne činjenice kada se govori o poziciji Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu. One su snažan argument protiv zlonamjernog i tendencioznog svrstavanja Muslimana Bošnjaka, generalno uz ustaški pokret i Antu Pavelića ("svi su Muslimani ustaše"), kao i onih iz muslimansko-bošnjačkog naroda koji se iz nekih svojih ličnih interesa ili neznanja (da ne kažemo, gluposti) time diče. Da su svi Muslimani Bošnjaci bili ustaše ili na ustaškoj strani, sigurno u tolikom broju ne bi stradali u Jasenovcu.

Knjiga nam donosi mnoge potresne priče o udesu Bošnjaka, na čije je objelodanjivanje, kako je konstatovao i prof. dr. Safet Bandžović, kao jedan od recenzenata knjige, trebalo čekati više decenija. Dakle, osnovni motiv autora da se upusti u ovaj posao bio je da bar približno, po imenu i prezimenu, utvrdi broj Bošnjaka koji su ubijeni u Jasenovcu. Zanimljivo je da se na spiskovima žrtava u ovoj knjizi nalazi 375 ženskih imena, što je 24,6% od ukupnog broja evidentiranih žrtava. Ako se ima u vidu tradicionalizam muslimanske porodice tog vremena i općenito konzervativan pogled na ulogu i položaj žene u porodici i društvu, broj stradalih Bošnjakinja u jasenovačkom logoru zahtijeva posebnu analizu. One su svakako hapšene i stradale kao aktivistkinje pokreta otpora, ali vjerovatno više ili u većem broju ostajući kod kuće i nastavljajući podržavati i pomagati svoje sinove, muževe, braću i očeve, koji su se sklanjali ispred ustaških potjera izvan kuće ili su bježali u partizane.

Podatak da je 53% od ukupnog broja popisanih žrtava u ovoj knjizi odvedeno u logor i pobijeno tokom zadnje dvije godine rata, to jest u periodu masovnog odlaska Muslimana Bošnjaka iz gradova u partizane, sam po sebi potvrđuje snažniju antifašističku orijentaciju

Bošnjaka u tom periodu.

Prema tome, stradanje Bošnjaka u logoru Jasenovac, uglavnom je posljedica njihove antifašističke orijentacije, odnosno antifašističkog djelovanja. Vrijednost ove knjige je, dakle, u tome što na objektivan i dokumenovan način, bez ikakvih ideoloških ili bilo kakvih drugih kalkulacija, snažno naglašava tu antifašističku poziciju Bošnjaka Muslimana u Drugom svjetskom ratu.

U svakom slučaju, radi se o važnoj knjizi za našu historiografiju, o knjizi koja je sama po sebi dokument, jer je mahom i sastavljena od samih dokumenata, svjedočenja i "golih" fakata, kojima nisu potrebni nikakvi dodatni komentari. Dobili smo tako još jedno potresno svjedočanstvo o jednom golemom zločinu nad čovjekom, o jednom grozomornom režimu, čije je ime i prezime fašizam i ustaštvo.

Omer Hamzić

**Salih Kulenović, Rusmir Djedović,
Edin Mutapčić, Srebrenik - historijsko-etnografske skice, Centar za kulturu Srebrenik, 2006.**

Iako na prvi pogled skromnog naslova – "Historijsko-etnografske skice...", ova knjiga trojice, po mnogo čemu različitih autora, predstavlja značajan iskorak u istraživačkom naporu koji čini Centar za kulturu Srebrenik u posljednje vrijeme s ciljem da potakne, stručno valorizuje i – učini dostupnim brojne činjenice iz prošlosti svoga zavičaja, odnosno okruženja. Među koricama ove knjige nalazi se 12 radova trojice autora (dr. Salih Kulenović zastupljen je sa 2, prof. Rusmir Djedović sa 3 i mr.sc. Edin Mutapčić sa 7 radova), koji na ovaj način iskazuju i potvrđuju svoj zajednički predmet interesovanja: Srebrenik i njegova okolina. Riječ je o izuzetno zanimljivim lokalitetima još iz prahistorije, bosanskog srednjovjekovlja i osmanskog doba, koji mogu dati odgovore na mnoga otvorena pitanja naše prošlosti. Spomenimo samo Srebreničku banovinu sa sjedištem u Srebreniku, koja je od 1464. do 1520. godine bila dobro uređena vojno-administrativna jedinica na granici dva moćna carstva, prije toga čuvenu

Srebreničku povelju iz 1333. godine itd. Radi se, dakle, Radi se, o području koje nije dovoljno istraženo niti opisano, ne samo u historiografiji, već i u etnologiji, geografiji itd.

U svojim radovima spomenuti autori su ukazali ne te i druge historijske činjenice i na izuzetno zanimljivu i, događajima, bogatu prošlost ovoga kraja. Radovi dr. Salih Kulenovića dotiču se etnoloških tema ("Svadbene običaji bošnjačkog stanovništva Srebrenika i Gračanice", tu je i "Različita etnološka građa s područja Gornje Orahovice"), radovi prof. Rusmira Djedovića otkrivaju nam neke urbane i druge historijske fenomene koje je istraživao na ovom prostoru ("Urbane prilike i razvoj naselja u nahijama Srebrenik i Jasenica tokom 16. i 17. stoljeća", "Historijsko-etnografske crte iz Čekanića", "Dovište na Ratišu kod Srebrenika"), dok se mr. Edin Mutapčić više bavio nekim čisto historijskim aspektima srednjovjekovnog Srebrenika, arheološkim lokalitetima na tom prostoru, narodnim predanjima o grobljima, vodenicama, starim drumovima itd. Posebno se izdvaja prilog ovog autora pod naslovom "Turistički potencijali općine Srebrenik", kao i zanimljiva priča o Šejhu Sinan babi kao jednoj od znamenitih ličnosti Srebrenika.

Objavljeno historijsko-etnografsko štivo između korica ove knjige, potvrda je konstatacije koju su i sami autori istakli u svom kraćem uvodu: "Područje Srebrenika i okoline je sa kulturološkog aspekta jedno od najzanimljivijih u Bosni i Hercegovini. Brojni su fenomeni i zanimljivosti na ovom prostoru, a koji su široj javnosti, pa i stručnoj i danas nedovoljno poznati." Velika je stvar što su neke od tih fenomena autori u ovoj knjizi vrlo stručno obradili i objasnili njihovu suštinu svima onima koji se zanimaju za prošlost ovog kraja i istovremeno otvorili nova pitanja na koja se mogu očekivati odgovori.

Iako se izdavaču ove knjige mogu uputiti neke sitnije zamjerke u pogledu "organizacije štiva" i samog priređivanja ponuđenih tekstova, posebno ističemo, upravo, tu njenu poticajnu vrijednost i očekujemo neka nova historioografska i etnološka istraživanja na tom prostoru.

Omer Hamzić